

Het Lucasevangelie als reisverhaal

Jood zijn is reizen

'Jood zijn is reizen', zo zegt Jonathan Sacks, de vroegere opperrabbin uit Groot-Brittannië, in zijn prachtige boek over het bijbelboek Exodus, dat net verschenen is.¹ Hij voegt eraan toe 'en weten dat de plek waar we zijn, slechts een rustplaats is, en nog geen thuis'. Het wordt bepaald door het feit dat we hoe lang het ook duurt, een dag, een week, een eeuw of zelfs een millennium weer verder moeten. Daarom is de draagbare tabernakel het symbool van het joodse leven, zelfs meer dan de tempel in Jeruzalem, zo zegt Sacks. Dat betekent echter niet dat het reizen in het jodendom geen eindstation kent, want dat is toch wel degelijk het geval. Denkt u maar aan zin: 'Volgend jaar in Jeruzalem.'

Het Lucasevangelie als reisverhaal

Bij die gedachte: 'Jood zijn is reizen' sluit het Lucasevangelie nauw aan. Mijn leermeester, Niek Schuman, in mijn studietijd docent OT (maar hij publiceerde ook over het NT), noemde het Lucasevangelie 'Een reisverhaal'.² En dat lijkt me een zeer passende aanduiding voor dit evangelie, waarin voortdurend – door Jezus en anderen – gereisd wordt.³ Het zou nog uitgebreid kunnen worden met het andere boek dat Lucas heeft geschreven: de Handelingen der Apostelen, waarin het reisaspect bepaald geen kleinere rol speelt dan in het evangelie. Denkt u maar even aan de (drie) zendingsreizen van Paulus. Heel dit lucaans dubbelwerk, zoals beide bijbelboeken die eigenlijk bijeen genomen moeten worden, ook wel genoemd worden, kan 'Een reisverhaal' genoemd worden.

Pelgrimeren bevat twee componenten

Dit leerhuis staat echter in het kader van de pelgrimage. De vraag die gesteld moet worden, is: hoe moeten we dat reizen in het lucaans dubbelwerk interpreteren? Staat alle gereis in Lucas en Handelingen in het teken van pelgrimage?

De kwestie die we eerst moeten behandelen, is die van de verhouding tussen reizen en pelgrimeren. Vaak worden reizen en pelgrimeren aan elkaar gelijk gesteld. Ik proefde dat ook uit de inleidende tekst die mij vanuit het leerhuis werd toegestuurd: dat de weg van Jezus als een pelgrimsreis te zien zou zijn. Het woord 'pelgrim' lijkt mij in dit verband in erg algemene zin gebruikt te worden, het is zo goed als synoniem voor de 'gelovige'.

Dat reizen en pelgrimeren dikwijls aan elkaar gelijk gesteld worden, is niet zo vreemd, als je ziet waar het woord 'pelgrim' vanaf is geleid: van het Latijnse woord *peregrinus*, dat 'vreemdeling', 'buitenlander' en ook 'reiziger' kan betekenen. Het is vooral dat laatste element, dat van reiziger dat sterk met het pelgrimschap verbonden is. Maar dat is slechts een kant van de zaak. Pelgrimage kent twee componenten:

(1) De *eerste* component is dat van het reizen; daar begint het mee. Aan dat reizen zitten ook twee kanten vast: een fysieke, lichamelijke kant. Een pelgrimsreis voltrekt zich over het algemeen toch over meerdere dagen, je gaat te voet, loopt een hele dag. En dat vraagt ook het nodige van je. Maar er zit ook een sterk geestelijke kant aan: de pelgrim realiseert zich een hemel boven haar of hem, en zoekt daar ook zijn oriëntatie.

(2) Maar pelgrimage kent nog een *tweede* component. Die heeft te maken met het feit dat de pelgrimage ook een bestemming kent: het aankomen en bezoeken van een heilige plaats dan wel een heiligdom.

¹ J. SACKS, *Exodus: boek van de bevrijding*, Middelburg 2019, 301.

² Zie de titel van zijn boek over het Lucasevangelie: N.A. SCHUMAN, *Een reisverhaal: Lees oefeningen in Lucas*, 's-Gravenhage 1981.

³ Zie N.A. RIEMERSMA, 'Het Woord dat mensen doet reizen', in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 205-213.

De terminologie

Wat ik zojuist verteld hebt, zijn allemaal herkenbare dingen, zou ik zeggen. Het roept vervolgens de vraag op, hoe dat in de Bijbel speelt. En dan moet je de volgende constatering doen: dat is dat de Bijbel, noch OT, noch NT, ons woord 'pelgrim' of 'pelgrimage' kent. Zelfs het woord 'reiziger' ontbreekt. Nee, niet in het OT, maar dan is het een participium van het verbum 'reizen': Rech. 19:17; 2 Sam. 12:4; Job 31:32; Jes. 33:8; 35:8; Jer. 9:2; 14:8. Maar het ontbreekt wel in het NT, althans als zelfstandig naamwoord. Het NT kent wel:

(1) het woord 'reisgenoot'; in het Grieks staat er: *sunekdemos*, een samenstelling van *sun*, dat 'mede' betekent, met *ekdèmeo* = buitenlands gaan (Hand. 19:29; 2 Kor. 8:19)

(2) en 'reisgezelschap'/'karavaan' (*sunodia*, Luc. 2:44)

(3) en één keer het zelfstandig naamwoord 'reis' (*poreia*) in Lucas 13:22, in verbinding met 'maken' (*poieō*) als werkwoord: een reis maken, dus. Ik kom straks op deze tekst nog terug.

(4) en verder heel vaak en veel het werkwoord 'reizen' (*poreuomai*); in Lucas komt het werkwoord 51 keer voor, in Handelingen 38 keer. In totaal in het NT komt dit werkwoord 154 keer voor! Een enkele exegeet houdt het Griekse werkwoord *poreuomai* voor de technische term van pelgrimeren. Maar dat lijkt me niet terecht. Niet alle gereis is een pelgrimage te noemen, omdat niet alle gereis die tweede component bevat. Het mag duidelijk zijn, er moet onderscheid gemaakt worden tussen 'reizen' en 'pelgrimeren'.

De woorden 'pelgrim', 'pelgrimeren' en 'pelgrimage' mogen dan noch in het OT, noch in het NT voorkomen, maar dat betekent niet dat de zaak niet aan de orde is. Ik kan het ook anders zeggen: in het OT gebruikt men er een ander werkwoord voor. Daar spreekt men van 'opgaan' / 'opstijgen', *alah* in het Hebreeuws. Een werkwoord waarmee ook een plaats gegeven is, en wel Jeruzalem of anders gezegd, de tempel in Jeruzalem, op de berg Sion. Vandaar dat 'opstijgen'. Het zal u niet verbazen als ik dat zeg, wanneer ik bij u de Psalmen in herinnering roep, en wel Psalm 120 t/m 134, die in het Hebreeuws heten: *Sjirim hamma'aloht'*, Lieder van de opgang. Daar zit dat Hebreeuwse woord *alah* in, dat 'opgaan' / 'opstijgen' betekent.

In het NT wordt dat in het Grieks vertaald met *anabainō*, dat wij weergeven met 'opgaan'. In het Hebreeuws mogen die psalmen dan de opgangslieder worden genoemd, kijkt u in de NBG-vertaling, dan heten ze 'bedevaartslieder', in de NBV heten ze 'pelgrimsliederen', waarmee de indruk gewekt wordt dat het woord 'pelgrim' wel in het OT zou voorkomen.

Zou je een bijbelse definitie van een pelgrim moeten geven, dan moet je in elk geval zeggen: dat is degene die naar Jeruzalem opgaat. Maar in het OT hoort daar nog wel wat bij. Degene die naar Jeruzalem gaat, doet dat, om op een van de grote feesten aanwezig te zijn. Dat geldt allereerst voor het joodse Paasfeest, voor Pesach met daaraan gekoppeld het feest van de ongezuurde broden. En dat geldt ook voor het Wekenfeest en het Loofhuttenfeest (Deut. 16:16; Ex. 23:15; 34:23). Vooral joodse mannen hebben de verplichting om met Pasen naar Jeruzalem te gaan.

Het Lucasevangelie in beeld

Dat brengt me nu bij het Lucasevangelie. En de vraag is hoe alle gereis dat in dit evangelie plaatsvindt geïdentificeerd moet worden. Gaat het dan steeds om pelgrimage of ligt dat toch wat gecompliceerder? Om dat goed in het beeld te krijgen, wil ik u eerst laten zien hoe het evangelie in elkaar zit.

Lucas doet iets heel bijzonders ten opzichte van de andere evangeliën, want hij vertelt niet alleen over Jezus, maar ook over Johannes. Hij vertelt hun verhalen zelfs parallel aan elkaar. Dat kan je aan het begin goed zien: aan de eerste twee hoofdstukken, maar het loopt daarna ook nog door. Van beiden wordt hun leven van het begin: geboorte tot het einde:

dood verteld! Hoe verhouden zij, Johannes en Jezus, zich tot elkaar? Daarvoor is de zegswijze: de bode (*angelos*) des Heren (*tou kuriou*) van belang. Jezus treedt in het Lucasevangelie als de Heer op, en Johannes is zijn bode die de weg van de Heer bereiden zal (7:26, vgl. 1:17,76).

Ik schets u de structuur van het Lucasevangelie:⁴

Proloog: 1:1-4 + Verhaal: 1:5-24:53

Eerste deel: 1:5-2:52

Aanvang van Johannes // Aanvang van Jezus

Tweede deel: 3:1-24:53

I 3:1-20

Openbare optreden van Johannes

Ila 3:21-9:50 + I Ib 9:51-24:53

Openbare optreden van Jezus

3:21-4:44

9:51-19:28

5:1-9:50

19:29-24:53

- Proloog (1:1-4) en Verhaal (zie 1:1, 'verhaal', dat hij vervolgens vertelt in 1:5-24:53).
- Het eerste deel, Lucas 1:5-2:52, vormt de ouverture, waarin alle thema's worden aangeslagen, maar waarin het verhaal ook direct een zeer joodse setting krijgt, zoals blijkt zowel als je naar de plaatsaanduidingen kijkt, als ook naar de verhaalpersonages, die allemaal worden neergezet als vrome, wetsgetrouwe, joodse mensen. Het is de Geest van God die in deze eerste hoofdstukken zijn werk doet, zoals die dat ook aan het begin van Handelingen doet, in Handelingen 2, het pinksterverhaal.
- Maar het doek gaat pas echt open in Lucas 3:1, het begin van het tweede deel. Dat zie je ook wel aan de inleidende woorden: 'In het vijftiende jaar van de regering van keizer Tiberius, toen Pontius Pilatus stadhouder over Judea was en Herodes tetrarch over Galilea, kwam het woord Gods tot Johannes.' Het zijn woorden die doen denken aan de openingen van profetische boeken als Jesaja en Hosea en Micha.
- U ziet, ik spreek over het eerste en het tweede deel, maar je mag ook spreken van 'ouverture' (1:5-2:52) en 'hoofddeel' (3:1-24:53). Dit hoofddeel begint bij Johannes de Doper, bij zijn openbare optreden, dat al eerder, in 1:80, werd aangekondigd: 'tot de dag van zijn openbaarheid.' Het is een openbaar optreden dat niet lang duurt, Johannes wordt al snel door de tetrarch Herodes opgepakt (3:19-20). En dan neemt Jezus, direct nadat hij gedoopt is, Johannes' rol als profeet in de geest en de kracht van Elia (1:17) over. We zullen daarna nog wel twee keer over Johannes horen: 7:18-35 en 9:7-9.
- Het verhaal van Jezus' openbare optreden bestaat uit twee sequenties: 3:21-9:50 en 9:51-24:53.
- (1) Sequentie Ila loopt uit op de *belijdenis* van Petrus van Jezus als de messias (9:20). Direct daarna wordt er een nieuw programma aan deze titel 'messias' gekoppeld, een programma dat u kent als de eerste lijdensaankondiging (9:22).
- (2) Sequentie I Ib waarin dat programma tot uitvoering komt (9:51-24:53), loopt uit op de *herkenning* van Jezus als de messias (24:31 > 24:44-49).
- De sequentie Ila 3:21-9:50 bestaat uit twee delen: 3:21-4:44 (het programmatisch begin van Jezus' openbare optreden, en 5:1-9:50, waarin het komt tot uitvoering van dat programma. Datzelfde geldt voor sequentie I Ib 9:51-24:53; ook dat bestaat uit twee delen. Het eerste is Jezus' reis naar Jeruzalem (9:51-19:28) en het tweede is Jezus in Jeruzalem waar hij lijdt, sterft en opstaat (19:29-24:53).

⁴ Dit hele verhaal vindt u ook in het eerste hoofdstuk 'De macrostructuur van het Lucasevangelie', van mijn boek 'Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie', Middelburg 2018, 15-36.

Jeruzalem/tempel als begin- en eindpunt

Ik zal u zo de weg laten zien die Jezus gaat, in dit evangelie, maar er doet zich wat dat betreft ook iets opmerkelijks voor, want er mag dan ontzettend veel gereisd worden in het Lucasevangelie, het evangelie kent ook wel degelijk een vast punt. En dat is: Jeruzalem, dé centrale plaats van het joodse leven. Ik gebruik een woord: Jeruzalem, maar u moet weten dat Lucas twee termen gebruikt: *Ierousalèm* (2:25,38,41,43,45; 4:9; 5:17; 6:17; 9:31,51,53; 10:30; 13:4,33,34; 17:11; 18:31; 19:11; 21:20,24; 23:28; 24:13,18,33,47,52) en *Hierosoluma* (2:22; 13:22; 19:28; 23:7).⁵ De eerste is de exacte weergave in het Grieks van het Hebreeuwse woord voor deze stad. De andere, *Hierosoluma*, is de Griekse aanduiding. In de vertaling wordt het verschil niet tot uitdrukking gebracht, maar je zou het kunnen vergelijken met – voorbeeld – dat in een tekst de ene keer sprake is van ‘Den Haag’ en de andere keer van ‘The Hague’. In het Lucasevangelie komt de eerste aanduiding veel meer voor dan de tweede: vier om zesentwintig. In totaal dus maar liefst dertig keer.

Jeruzalem mag dan de centrale plaats zijn van het joodse leven, dat is in het ook voor Jezus (en Lucas). Maar meer nog dan om de stad gaat het om de tempel.⁶ Ook hiervoor zijn in het Grieks twee woorden: *naos* en *hieron*; in vertalingen is het onderscheid niet te horen, want beide woorden worden met ‘tempel’ weergegeven. Het eerste woord zou ik met ‘tempel’ willen vertalen, het tweede met ‘heiligdom’; *hieron* is afgeleid van *hieros* dat ‘heilig’ betekent. Beide woorden (*naos* en *hieron*) komen ook een groot aantal keren voor in Lucas-Handelingen: zo’n zestig keer!

De tempel en Jeruzalem vallen met elkaar samen, zo wordt duidelijk uit Lucas 19, waar sprake is van ‘opgaan naar (19:28) en naderen van Jeruzalem (19:41)’, en dan verwacht je vervolgens dat hij de stad binnenging, maar dan hoor je in 19:45 dat hij de tempel binnenging. Als je dus Jeruzalem binnengaait, dan ga je de tempel binnen!

Jeruzalem en de tempel vormen het begin- én het eindpunt in het Lucasevangelie. Zo heeft de aankondiging van de geboorte van Johannes aan Zacharias plaats in de tempel in Jeruzalem, waarbij ik u er nog op wil wijzen dat de naam Jeruzalem zelf in 1:5-25 niet voorkomt. Het evangelie eindigt ook in Jeruzalem, opnieuw in de tempel. Nadat Jezus naar de hemel wordt (op)gedragen (zoals er letterlijk staat), keren de leerlingen van Bethanië terug naar Jeruzalem, met grote blijdschap, zo staat erbij vermeld (24:50-52). En dan is de slotzin van het Lucasevangelie: ‘en zij waren voortdurend in de tempel, God zegenend’ (24:53)

Die grote aandacht voor de tempel mag al sowieso opvallend genoemd worden, maar die is helemaal opvallend, als je weet dat Lucas zijn evangelie schrijft, terwijl de tempel in 70 n.Chr. door de Romeinen o.l.v. Titus, zoon van keizer Vespasianus, verwoest is.

Kijken we naar het eerste deel van het Lucasevangelie, ook wel de ouverture genoemd, die uit de eerste twee hoofdstukken bestaat (1:5-2:52), dan zie je dat Lucas in de tempel van

⁵ Zie R. SCHÜTZ, *Ierusalèm and Hierosoluma im Neuen Testament*, ZNW 11 (1910), 169-187; J. JEREMIAS, *Ierusalèm/Hierosoluma*, ZNW 65 (1974), 273-276; I. DE LA POTTERIE, *Les deux noms de Jérusalem dans l'Évangile de Luc*, RSR 69 (1981), 57-70; D.D. SYLVA, *Ierusalèm and Hierosoluma in Luke-Acts*, ZNW 74 (1983), 207-221.

⁶ Voor stad en tempel, zie M. BACHMANN, *Jerusalem und der Tempel: Die geographisch-theologischen Elemente in der lukanischen Sicht des jüdischen Kultzentrum* (BWANT 109), Stuttgart e.a. 1980; J.B. CHANCE, *Jerusalem, the Temple and the New Age in Luke-Acts*, Macon GE 1988; voor de functie van de tempel, zie J. DAWSEY, ‘The Temple-Theme in Luke’, *Melita Theologica* 38/1 (1987), 26-32; J.M. DAWSEY, ‘The Origin of Luke’s Positive Perception of the Temple’, *PRSt* 18/1 (1991), 5-22; R.C. FAY, ‘The Narrative Function of the Temple in Luke-Acts’, *Trinity Journal* 27/2 (2006), 255-270.

Jeruzalem begint (1:5-25) en dat hij er ook mee eindigt, in het verhaal dat we kennen als het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel (2:40-52).

Daar is veel gereis in deze eerste hoofdstukken dan ook op gericht: op Jeruzalem met haar tempel. Die focus op Jeruzalem verdwijnt tijdens het eerste deel van Jezus' openbare optreden (3:1-9:50), maar komt in 9:51 weer terug. In het tweede deel van Jezus' openbare treden (9:51-24:53) is alles helemaal gericht op Jeruzalem.

Die sterke aandacht van Lucas op Jeruzalem en tempel en van Jezus op Jeruzalem en de tempel is er om te laten zien hoe Jezus in het hart van het jodendom staat, ja hoe hij het hart van het jodendom vormt.

De tempel heeft (net als de kerk, ben ik geneigd te zeggen) verschillende functies, zo wordt ook in het Lucasevangelie zichtbaar:

(1) Het is de plaats waar de offers worden gebracht. Denkt u maar aan Zacharias die een reukoffer brengt (Luc. 1:5-25).

(2) Het is de plaats van het gebed. Denkt u maar aan Jezus die als hij de tempel is binnengegaan, de kooplieden eruit gooit, die onder verwijzing naar Jesaja 56:7 zegt: 'Er staat geschreven: "Mijn huis zal een *bedehuis* zijn, maar u hebt er een rovershol van gemaakt".' Die functie van gebedshuis is ook aan de orde in de gelijkenis van de farizeeër en de tollenaar, van wie in 18:9-14 gezegd wordt: 'Twee mensen gingen op – ook hier wordt het werkwoord *anabainō* gebruikt – naar de tempel om te bidden.' En u kunt ook aan de profetes Anna denken, van wie gezegd wordt dat ze dagelijks in de tempel vastte en bad.

(3) De tempel heeft nog een functie, en wel van leerhuis. Die functie is in het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel aan de orde. Daar zit hij als jongen te midden van de leraren. Later zal hij zelf, zelfs dagelijks, als leraar in de tempel optreden (19:45-48 + 21:37-38).

De vier reizen van Jezus

In het Lucasevangelie zou ik drie reizen met betrekking tot Jezus willen onderscheiden:

(1) De *eerste* is te vinden aan het slot van het eerste deel: 2:40-52; het is de reis van de twaalfjarige Jezus met zijn ouders naar Jeruzalem om daar het Paasfeest (Exodus 12) te vieren. Een verhaal dat eindigt met de terugkeer van Jezus met zijn ouders naar Nazaret.

(2) De *tweede* is zijn reis door het land, vooral in Galilea, door Jezus zelf aangekondigd aan het slot van 3:21-4:44, dat ik zou willen typeren als 'het begin van Jezus' openbare optreden': 'Ook aan de andere steden moet ik het evangelie van het koningschap van God brengen, want daartoe ben ik gezonden' (4:43). Na dat begin krijgt de lezer Jezus' eerste reis te zien. Deze reis wordt verteld in Lucas 5:1-9:50.

(3) De *derde* reis is dan zijn reis naar Jeruzalem, waar hij zal lijden, sterven om ten derde dage weer op te staan uit de doden. Het is een echte reis, die vele hoofdstukken duurt. Die reis begint in 9:51 en eindigt ergens in hoofdstuk 19.

Ik wil deze drie reizen met u doorlopen. En dan telkens ook de vraag beantwoorden met wat voor reis we van doen hebben: kunnen we van pelgrimage spreken of heeft de reis een ander doel?

(1) Jezus' pelgrimage naar Jeruzalem (2:40-52)

De eerste reis die Jezus maakt – hij is dan twaalf jaar – is naar Jeruzalem om daar het Paasfeest te vieren. Ik lees u het verhaal voor in mijn eigen vertaling.⁷ In de tekst ziet u

⁷ Voor mijn vertaling en uitleg van dit verhaal, zie N.A. RIEMERSMA, 'Onbegrip over Jezus' eerste woorden', in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 50-59, spec. 57-58; ik heb enkele kleine wijzigingen in de vertaling aangebracht.

tussen haakjes de Griekse woorden die gebruikt worden voor de reistermen die Lucas hier gebruikt.

- 40 a Het kindje groeide en werd krachtig, vervuld met wijsheid.
En de genade van God rustte op hem.
- 41 b En zijn ouders reisden (*poreuomai*) jaarlijks naar Jeruzalem voor het feest van het Pascha.
- 42 En toen hij twaalf jaar geworden was,
c toen zij opgingen (*anabainō*) naar de gewoonte van het feest
43 en de dagen voleindigd waren,
bleef het kind Jezus bij hun terugkeer (*hupostrefō*) in Jeruzalem achter,
En zijn ouders hadden er geen kennis van.
44 Omdat zij meenden dat hij in de karavaan (*sunodia*) was,
gingen zij één dagreis ver
en zochten overal naar hem onder de familieleden en bekenden.
45 En omdat zij [hem] niet vonden,
keerden zij terug (*hupostrefō*) naar Jeruzalem overal naar hem zoekend.
46 En het gebeurde na drie dagen
dat zij hem vonden in het heiligdom,
zittend te midden van de leraren
en naar hen luisterend en hen bevragend.
47 Allen die naar hem luisterden, stonden versteld over zijn begrip en antwoorden.
48 En toen zij hem zagen,
waren zij geheel van slag af.
En tegen hem zei zijn moeder:
'Kind, waarom heb je ons alzo gedaan?
Zie, je vader en ik, met smart zochten wij je.'
- 49 En hij zei tegen hen:
'Waarom is het dat u mij zoekt?
Wist u niet dat ik onder die van mijn vader moet zijn!'
- 50 En zij begrepen het woord niet dat hij tot hun sprak.
51 c' En hij daalde (*katabainō*) met hen af.
- b' En hij kwam (*erchomai*) te Nazaret.
En hij was hun ondergeschikt.
En zijn moeder bewaarde al de woorden in haar hart.
- 52 a' En Jezus bleef toenemen in de wijsheid en lengte en genade bij God en mensen.

Dit verhaal vormt het slot van de ouverture, en dus van Jezus' jeugdijaren, maar functioneert tevens als een overgangsverhaal tussen zijn jonge jaren en zijn openbaar optreden als hij 30 jaar is, een openbaar optreden dat begint bij zijn doop (zie 3:23). Het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel wordt dikwijls gezien als een anticipatie op het verhaal – aan het slot van het evangelie – van Jezus in Jeruzalem, waar zijn Jeruzalems optreden ook begint met een verblijf in de tempel, waar hij in discussie is met de wet- en schriftgeleerden (19:45-21:38, zie vooral 19:47 en 21:37).

Eigenlijk is er in het Lucasevangelie maar van één reis sprake die je een pelgrimage mag noemen: en dat is deze reis van Jezus als twaalfjarige jongen, samen met zijn ouders, naar Jeruzalem om daar Pèsach te vieren. Dat we met pelgrimage van doen hebben, blijkt uit een aantal zaken: allereerst het opgaan naar Jeruzalem, en ten tweede de reden van de pelgrimsreis: om in Jeruzalem het Paasfeest te vieren.

Het verhaal bestaat uit drie elementen: een scène (vv. 41-51) die omringd is door twee summaria, twee samenvattende berichten (v. 40 en v. 52). De groei van Jezus is goed te

zien: kindje (v. 40a) > kind (v. 43b, 48d) > Jezus (v. 52). Bijzondere aandacht verdienen eerst vers 41 en dan de verzen 42-43. Want ik spreek nu wel over Jezus' pelgrimage als de eerste en enige keer, maar dan letten we toch teveel op het middelste gedeelte alleen. In vers 41 is immers sprake van een jaarlijkse pelgrimage van Jezus' ouders naar Jeruzalem om daar het Paasfeest te vieren. Je krijgt daardoor de indruk dat het in elk geval de twaalfde pelgrimage is die Jezus' ouders hier maken. Ging Jezus eerder ook al mee? Ik krijg de indruk van niet. Er wordt in vers 41 alleen gesproken van 'ouders'. Ik zou zeggen: de ouders nemen Jezus hier voor het eerst mee, als hij op de grens van de volwassenheid is. Want dat is de betekenis van deze leeftijd, bij 'twaalf jaar' begint de volwassenheid.

Wat in het verhaal opvalt, is dat de pelgrimage nauwelijks aandacht krijgt, niet de reis zelf, maar ook de viering van het Paasfeest: de reden voor de pelgrimsreis, niet. Het wordt allemaal heel kort verteld: eerst de jaarlijkse pelgrimage van de ouders (2:41), en dan de pelgrimage van de ouders met de twaalfjarige Jezus (2:42). Alle aandacht ligt in het gebeuren na de pelgrimage en na de viering van het Pascha. Dat laatste krijgt ook al erg weinig aandacht. Alle aandacht ligt op Jezus' achterblijven in de tempel, door de evangelist hier gedefinieerd als de plaats waar de kinderen van de Vader bijeen zijn (zie 2:49 'Wist u niet dat ik moet zijn onder die van mijn vader?!'). Wat het verhaal laat zien, is wat het effect is van de pelgrimage: dat Jezus ontdekt wie hij is in zijn verhouding tot God: een echt kind (zoon) van zijn Vader (later door de Vader bevestigd bij Jezus' doop: 'Jij bent mijn zoon').

(2) Jezus' zendingsreis door het land (5:1-9:50)

Ik kom bij Jezus' tweede reis. Hier geen reis met een eindpunt, zoals bij de eerste. De reden voor deze reis krijgt de lezer aan het eind van de vorige verhaaleenheid (3:21-4:44) te horen, een verhaaleenheid die ik aanduidde als 'Het begin van Jezus' openbare optreden'. Daar krijgen we namelijk aangekondigd wat Jezus in het vervolg gaat doen. Dan vertelt hij wat zijn missie is, waartoe hij is gezonden, in het Grieks: *apesteilen*, waar ons woord 'apostel' vanaf is geleid. Hij is gezonden 'om ook aan andere steden het evangelie van het koningschap van God te brengen'. U vindt het statement in 4:43. Je zou dat de samenvatting kunnen noemen van zijn *mission statement* in de synagoge in Nazaret (4:18-19).

Nu geen pelgrims-, maar een zendingsreis. Hoe loopt die zendingsreis? Dat is nog niet zo heel makkelijk na te gaan. Want soms hoor je wel specifieke plaatsen. Zie bijvoorbeeld het begin: met het verhaal van de wonderbare visvangst dat zich afspeelt op het meer van Gennasaret. Jezus komt later nog een keer bij dit meer, hij steekt het zelfs over. We kennen het als het verhaal van de storm op het meer (8:22-26). In het vervolg horen we niet steeds de naam van de plaats waar hij is, zie bijvoorbeeld 5:12 'En het gebeurde toen hij in een van de steden was.' Een aantal keren gebeurt dat wel, zie het verhaal van de hoofdman van Kafarnaüm (Luc. 7:1-10) en direct daarna in 7:11-17 het verhaal van de opwekking van de dode jongeman, zoon van een weduwe, dat zich afspeelt in Naïn. In 8:1 wordt het dan weer veel breder geformuleerd: 'En het gebeurde daaropvolgend dat hij van stad tot stad en van dorp tot dorp onderweg was (*diodeuō*, in dit Griekse werkwoord zit het woord *hodos* dat 'weg' betekent), verkondigend en het evangelie van het koningschap van God brengend, en de twaalven met hem en enkele vrouwen die van hun boze geesten en van hun zwakten waren genezen' In de rest van het verhaal is de enige stad die nog bij name wordt genoemd aan het eind van 8:22-9:17: Betsaïda.

Omdat die genoemde plaatsen allemaal in Galilea liggen, zorgt dat ervoor dat je als lezer het beeld hebt dat Jezus vooral in Galilea doortrok.

Het mag duidelijk zijn, dit trekken van de ene naar de andere plaats in 5:1-9:50 is niet te duiden als pelgrimage van zijn kant. Het is rondtrekken om de heilsboodschap van het koningschap van God te brengen. Het is een zendingsreis die Jezus hier gaat.

(3) Jezus' bestemmingsreis naar Jeruzalem (9:51-24:53)

We komen bij Jezus' derde reis, die van de tweede verschilt omdat we direct vanaf het begin horen waar de reis Jezus moet brengen: in Jeruzalem. Deze reis begint in 9:51 en loopt tot 19:29. Het staat in de literatuur bekend als 'het reisverhaal' ('the travel narrative'). Zowel Matteüs als Marcus kennen een overgang van Jezus' werkzaamheid in Galilea naar zijn optreden in Jeruzalem, maar in deze evangeliën is die kort. Lucas kent een veel grotere transitie, een die uit tien hoofdstukken bestaat, met daarin veel *Sondergut*-materiaal, d.i. materiaal dat alleen in het Lucasevangelie voorkomt, zoals b.v. de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Het gaat om een sectie waarin Jezus – samen met zijn leerlingen – op weg is naar Jeruzalem. De sectie begint in Lucas 9:51 als volgt:

En het gebeurde toen de dagen van zijn [ten hemel] opneming in vervulling gingen, dat hij zijn blik vestigde om naar Jeruzalem te reizen (*poreuomai*) (vgl. Hand. 1:2,11,22).

Onderweg zullen we die oriëntatie op Jeruzalem nog een aantal keren horen:

Luc. 9:53

En zij (= de inwoners van een Samaritaans dorp) ontvingen hem niet, omdat zijn blik aan het reizen (*poreuomai*) was naar *Jeruzalem*.

Luc. 13:22

Hij reisde (*diaporeuomai*) verder langs steden en dorpen, onderwijs gevend en de reis makend (*poreia poieō*) naar *Jeruzalem*.

Luc. 13:33

'Doch ik moet heden en morgen en de volgende dag reizen (*poreuomai*), want het gaat niet aan dat een profeet buiten *Jeruzalem* omkomt.'

Luc. 17:11 – het begin van het verhaal van de tien melaatsen

En het gebeurde tijdens zijn reis (let. 'reizen', *poreuomai*) naar *Jeruzalem* dat hij doortrok tussen het gebied van Samaria en Galilea door.

Luc. 18:31 – de derde lijdensaankondiging

'Zie, wij gaan op (*anabainō*) naar *Jeruzalem* en al wat door de profeten is geschreven zal aan de Mensenzoon volbracht worden, want hij zal overgeleverd worden aan de volkeren en hij zal bespot en gesmaad en bespuwd worden en zij zullen hem geselen en doden en ten derde dage zal hij opstaan.'

Luc. 19:11 – direct na het Zacheüsverhaal

Toen zij dat hoorden, sprak hij nog een gelijkenis uit, omdat hij dichtbij *Jeruzalem* was en zij meenden dat het koninkrijk van Gods openbaar zou worden.

Luc. 19:28 – direct na die gelijkenis die Jezus zojuist verteld heeft

En toen hij dat gezegd had, ging hij hun voor om op te gaan (*anabainō*) naar *Jeruzalem*.

Wat aan al deze teksten opvalt, is dat eerst steeds het werkwoord *poreuomai* gebruikt wordt, dat ik steeds heb weergegeven met 'reizen', maar vlak voor Jeruzalem, dan wordt het werkwoord *anabainō* gebruikt, dat ik steeds heb weergegeven met 'opgaan'.

Omdat het gaat om een opgang naar Jeruzalem, is de vraag niet vreemd – gezien wat ik daar eerder over gezegd heb – of je deze reis naar Jeruzalem niet ook een pelgrimage moet noemen, zoals verschillende exegeten (David Flusser; Filip Noël⁸; James Dawsey; Seung Yeal Lee⁹) ook doen.¹⁰

De joodse exegeet David Flusser meent dat Lucas 9:51-56 teruggaat op een Hebreeuwse bron.¹¹ Dat heeft ermee te maken dat in dit kleine gedeelte heel veel Hebreeuwse manieren van spreken voorkomen. Wat hij nu gedaan heeft, is de Griekse tekst omzetten in het Hebreeuws, zo de Hebreeuwse bron weer tevoorschijn toverend. Het Griekse woord *analēmpsis* heeft hij in het Hebreeuws weergegeven met *alah*, 'opgaan' om dat vervolgens ook te vertalen met 'pelgrimage' (zoals eerder Bo Reicke¹² heeft gedaan). Flusser heeft Lucas 9:51 zo vertaald: 'And it happened, when the days of his pilgrimage were being fulfilled, that he fixed his face towards Jerusalem' ofwel 'En het gebeurde toen de dagen van zijn pelgrimage in vervulling gingen dat hij zijn aangezicht op Jeruzalem vestigde'. Mijn promotor, Adelbert Denaux heeft laten zien dat met *analempsis* iets anders bedoeld wordt, en wel zijn hemelvaart, waarover aan het slot van het Lucasevangelie en aan het begin van Handelingen gesproken wordt.¹³ De Jeruzalemsectie begint en eindigt met zijn tenhemelopneming (geheel in de lijn van Elia, 2 Kon. 2): in 9:51 aangekondigd en in 24:51 feitelijk plaatsvindend.

Dit gedeelte, Lucas 9:51-19:28, mag dan de globale aanduiding van 'reisverhaal'/'travel narrative' krijgen, we dienen wel te bedenken dat de bestemming, Jeruzalem, steeds genoemd wordt. Er is dus iets voor te zeggen om van een Jeruzalemreis te spreken.¹⁴ Hebben die exegeten niet gelijk om deze Jeruzalemreis een pelgrimage te noemen. Ten slotte zal Jezus daar opnieuw Pèsach vieren (22:1-38). Daartegen pleit dat niet Pèsach voor Jezus de reden is om naar Jeruzalem te gaan, zoals dat wel in 2:40-52 het geval was. Jezus gaat naar Jeruzalem om daar zijn bestemming te vinden, een bestemming die hij formuleerde in de eerste lijdensaankondiging (9:22). Als de reis een typering zou moeten meegeven, dan zou ik van bestemmingsreis spreken.

Wat voor een reisverhaal opvalt, is dat het eigenlijk maar weinig andere concrete geografische aanduidingen dan Jeruzalem bevat. Hoe de reis precies verloopt, kan de lezer niet nagaan. Er wordt heel algemeen gesproken over 'een dorp van de Samaritanen' (9:52), 'een zeker dorp' (10:38), 'ergens' (let. 'op een plaats') (11:1), 'in een van de synagogen' (13:10) zonder vermelding van dorp of stad, 'steden en dorpen' (13:22), 'het huis van een van de hoofden van de Farizeeën' (14:1), 'een zeker dorp' tussen Samaria en Galilea

⁸ F. NOËL, 'Jezus als pelgrim in het Lucasevangelie', *Communio: Internationaal Katholiek Tijdschrift* 43 (2018), 427-436.

⁹ S. YEAL LEE, *Knowing God through Journey and Pilgrimage: A Scriptural Study of Journey, Jesus' Pilgrimages and Their Significance to the Feast of Passover, Pentecost, and Tabernacles*, Eugene OR 2011.

¹⁰ Zie voor deze reis in Matteüs D.J. VERSEPUT, 'Jesus' Pilgrimage to Jerusalem and Encounter in the Temple: A Geographical Motif in Matthew's Gospel', *NovT* 36/2 (1994), 105-121.

¹¹ D. FLUSSER, 'Lukas 9:51-56: Ein hebräisches Fragment', in: W.C. WEINRICH (ed.), *The New Testament Age: [Essays in Honour of Bo Reicke]* Vol. I, Macon GA 1984, 165-179.

¹² B. REICKE, 'Instruction and Discussion in the Travel Narrative', *SE* 1 (TU 73), Berlin 1959, 206-216.

¹³ A. DENAUX, 'The Use of Scripture in Luke 9:51-56', in: B.J. Koet e.a., *The Scriptures of Israel in Jewish and Christian Tradition [Essays in Honour of Maarten J.J. Menken]* (NovT Sup 148), Leiden 2013, 57-79.

¹⁴ Halverwege de reis krijgt de lezer te horen dat aan deze reis een (goddelijk?) 'moeten' (*dei*) ten grondslag ligt (13,33-35, vgl. 18,31-34).

(17:11-12).¹⁵ Alleen aan het slot is met Jericho (18,35-19,28) sprake van een concrete, geografische plaats.

Ook elementen die karakteristiek voor het reizen zijn, komen nauwelijks voor. Hoe compleet anders is dat bij de zendingsreizen van Paulus in Handelingen. Voor dat gegeven: het gebrek aan geografische gegevens worden verschillende redenen genoemd. Veel exegeten zijn van mening dat de auteur die wij Lucas noemen, geen Jood was, maar een Griek, en maar een beperkt beeld had van de landkaart van Palestina.¹⁶ Hij wist het niet goed, en vermeed al te concrete situaties die anders voor een onbetrouwbaar beeld van zijn verhaal zouden kunnen zorgen. Voor de Amerikaanse exegeet James Dawsey is dat gebrek aan geografische gegevens juist een reden om Jezus' opgang naar Jeruzalem om daar zijn exodus te volbrengen te zien als een pelgrimsreis. Tenminste zo zegt hij aan het begin, maar verder op in zijn artikel verbindt hij Jezus' reis met de woestijnreis van het volk Israël, waarover in Exodus, Numeri en Deuteronomium wordt gesproken, die je toch niet echt een pelgrimsreis kan noemen.¹⁷

De aandacht van de evangelist gaat veel meer uit naar de gesprekken die Jezus *onderweg* met tal van mensen voert, met niet bij name genoemde individuen: een wetgeleerde in 10:25; iemand uit de menigte in 12:13; iemand onderweg in 13:23, maar ook met de menigte (11:14vv.29vv.;12:1vv.54vv.). Als veel specifiekere groepen moeten de leerlingen hier genoemd worden, waarbij opgemerkt moet worden dat zij met Jezus meetrekken. De ene keer richt *hij* zich tot hen (10:2.23; 12:22; 16:1; 17:1.22; 18:1.31), een andere keer komen *zij* met een kwestie (11:1) of breken zij in een situatie in (9:54; 18:15). Nog weer een andere groep vormen de wetgeleerden en farizeeën. Jezus is diverse malen met hen in discussie (10:25; 11:37vv.; 13:31vv.; 14:1vv.; 15:1vv.16vv.; 17:20vv.). Wat de gesprekken met al deze verschillende gesprekspartners duidelijk maken, is de openheid die hij voor eenieder heeft.

Vraag je naar de functie van *dit* reisverhaal in Lucas, dan mag duidelijk zijn dat niet het reizen als zodanig in het centrum van de belangstelling staat, maar dat het gaat om het gesprek onderweg. Het gesprek vormt het medium waarin Jezus zijn onderwijs geeft. Lucas 13:22 mag in dat opzicht karakteristiek voor dit reisverhaal genoemd worden: 'Op weg naar Jeruzalem trok hij verder langs steden en dorpen, terwijl hij onderricht gaf.'

Naar de functie gevraagd van *alle* gereis in het Lucasevangelie, zou ik zeggen dat Lucas in het bijzonder wil laten zien hoezeer hij in continuïteit is met de joodse traditie (zie het begin van mijn lezing) en tegelijkertijd ook aansluit op de Grieks-Romeinse wereld van zijn dagen, waarin veelvuldig gereisd wordt. Maar bovenal wil hij laten zien dat geloven allereerst met 'be-weg-en' te maken heeft en met een weg gaan,¹⁸ op reis gaan, een weg die ermee begint dat je je wilt laten onderwijzen, een weg ook met de Heer als reisgenoot.

¹⁵ N.A. RIEMERSMA, 'Het woord dat mensen doet reizen', in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 205-213.

¹⁶ M. HENGEL, 'Der Historiker Lukas und die Geographie Palästinas in der Apostelgeschichte', *ZDPV* 99 (1983), 147-183; J.S. KLOPPENBORG, 'Luke's Geography: Knowledge, Ignorance, Sources, and Spatial Conception', in: J. VERHEYDEN & J.S. KLOPPENBORG (eds.), *Luke on Jesus, Paul and Christianity: What Did He Really Know?* (BiTS 29), Leuven 2017, 101-143.

¹⁷ J.M. DAWSEY, 'Jesus' Pilgrimage to Jerusalem', *PRSt* 14/3 (1987), 217-232.

¹⁸ Een thema dat sterk met het reisthema is verbonden, is dat van de weg, een thema dat we nu hebben moeten laten liggen. Zie daarvoor REPO, E., *Der "Weg" als Selbstbezeichnung des Urchristentums*, Helsinki 1964; G. GEIGER, 'Der Weg als roter Faden durch Lk-Apg', in: J. VERHEYDEN (ed.), *The Unity of Luke-Acts* (BETL 142), Leuven 1999, 663-673; O.D. BABAN, *On the Road Encounters in Luke-Acts: Hellenistic Mimesis and Luke's Theology of the Way* (PBM), Milton Keynes & Waynesboro 2006; J.M. MORGAN, *Encountering Images of Spiritual Transformation: The Thoroughfare Motif within the Plot of Luke-Acts*, Eugene OR 2013.

(4) Jezus' hemelreis

Ik zei dat Jezus in het Lucasevangelie drie reizen maakt, maar dan vergeet ik er toch nog een. Nee, die vierde reis wordt niet in het Lucasevangelie gemaakt, maar wel in Handelingen, en wel helemaal aan het begin. U moet namelijk weten dat het werkwoord 'reizen' (*poreuomai*) nog een keer voorkomt, als het over Jezus gaat. Dan wordt het meestal met 'varen' vertaald, maar u moet weten dat er hetzelfde werkwoord staat dat ik steeds heb weergegeven met 'reizen' en dat zou ik hier ook willen doen. Het staat in de slotzin van het hemelvaart(!)verhaal:

Zij (=de twee mannen in witte kleren) zeiden ook:
 'Galilese mannen, wat staan jullie naar de hemel te kijken.
 Deze Jezus, die van u *opgenomen* is
 – hetzelfde woord als in 9:51! –
 zal op dezelfde wijze komen
 als u hem naar de hemel hebt zien *reizen*.'

Daar eindigt Jezus' reis dus: in de hemel! Hoe verrassend!

Conclusie

In het lucaans dubbelwerk maakt Jezus vier reizen die allemaal van elkaar verschillen: de eerste reis is een pelgrimage, de tweede een zendingsreis, de derde een reis met Jeruzalem (waar hij zijn exodus zal volbrengen) als bestemming en de vierde is een reis naar de hemel. Was Jezus eerste reis een pelgrimsreis die hem tot de ontdekking bracht wie hij was in verhouding tot God: zoon van de Vader, daar brengt zijn laatste reis hem bij zijn Vader.

*Leerhuis Oosterbeek,
 dinsdag 11 februari 2020
 Nico Riemersma*